

„Az identitás olyan, mint egy egérfogó, amiben egyre több és több egérnek kell megosztania ugyanazon a csalin, és amelyről, ha közelebbről szemügyre vesszük, kiderülhet, hogy évszázadok óta üres. Minél erősebb a karakter, annál erősebb korlátot jelent, annál inkább ellenáll a növekedésnek, az értelmezéseknek, a megújulásnak, az ellentmondásoknak.” (Rem Koolhaas)

IDENTITÁS AZ ÉPÍTÉSZETBEN

A kelet-közép építészeti földrajza

*Egyéni kutatás 2014, június
Kovács-Magyar Zsuzsa
Témavezető: Sugár Péter DLA*

BME Építőművészeti Doktori Iskola 2013-2014

„Régió és identitás”

Építészeti stratégiák Közép-Kelet-Európában

MOTTÓ:

A közvetlen környezetünkben lévő országokban zajló folyamatok ismerete a hosszabb távon meghatározó közös vonások nem állnak meg az államhatároknál, s megismerésükben és a kölcsönös együttműködésben kihasználatlan lehetőségek rejlenek.

A környező országokban zajló, nem vagy kevéssé ismert építészeti stratégiák, a változó körülményekre választ kereső magatartásformák, „minták” vizsgálata [...] a megismerésre és a kitekintésre támaszkodva.

ABSZTRAKT:

Az identitás témájának értelmezése az építészetben majdnem hogy megkerülhetetlen, amikor olyan kulturális területek építészetét vizsgáljuk, ahol a többes politikai-, társadalmi összetétel a jellemző.

Régióink politikai felosztása is határmenti, perifériális (Simon M.) pozícióba sorol, ráadásul bizonyos területek állami intézményei vagy a közigazgatás is, központi rendszerekhez való alkalmazkodásra kényszerít.

A dolgozat leginkább egy etimológiai, értelmezési kísérlete azoknak a fogalmaknak, melyek a kortárs székelyföldi építészetrel kapcsolatosan már megfogalmazódtak tavalyi ottlétünk során Csíkszeredában: a regionális építészeti gondolkodás, a hagyományos építészethez-, lokális értékekhez való ragaszkodás, „*az egyszerű regionális, lokális értékeket felmutató nagyon csendes, humánummal telített építészet*”.

De nem csak egy etimológiai értelmezésre törekszik, hanem párhuzamba állításra, viszonyrendszer keresésére szűkebb és tágabb értelemben – az önmeghatározás/önazonosság, vagyis az identitás kérdése kapcsán.

„Az identitás központosít: ragaszkodik valamilyen lényeghez, középponthoz. Tragédiáját egyszerű geometriai eszközökkel is meg lehet fogalmazni. Amilyen mértékben növekszik a hatóköre és tágul a központ által meghatározott terület, úgy gyengül a központ ereje és tekintélye; a távolság a középpont és a perifériák között odáig fokozódik, hogy a szakadás elkerülhetetlenné válik. Ebben az értelemben a periféria, mint lehetséges értékhordozó mai megkésett felfedezése – mint egyfajta történelem előtti állapot, ami végül is érdekes lehet építészeti tekintetben – nem más, mint burkolt ragaszkodás a központ fontosságához és a tőle való függéshez, hiszen ha nincs központ, nincs periféria sem; az előbbi érdekessége valószínűleg kárpótol az utóbbi ürességéért. [...] Még az elgyengült központból kiinduló utolsó rezdülések is elvonják a figyelmet arról, hogy a perifériára, mint valami önmagában érdekes dologra tekintsünk.”

„A központhoz való rögeszmés ragaszkodás mindannyiunkat „bejárókká”, másodrangú polgárokká tesz a saját kultúránkban.” (Rem Koolhaas – A jelleg nélküli város)

A KUTATÁS CÉLJA az építészeti identitás régiókhöz kötődő fogalmának, összefüggéseinek definiálása

A KONKRÉT VIZSGÁLAT TÁRGYA a Kelet-Közép-Európai Építészeti Triennálé által meghatározott régió építészeti identitásának tanulmányozása, a kortárs építészeti példákon és kritikai írásokon keresztül

TÉMA/KÉRDÉSEK

A regionalizmus fogalomrendszerének értelmezése

- székelyföldi építészet kulturális kötődései (identitása)
- a kulturális hatások összetettsége (kirajzolódik-e karakter, milyen mintákat követünk)
- az építészeti karaktert az adott helyben, tájban, anyagban keresni
- a formai homogenitás – függ a környezettől, építettől ízlésétől, mindentől, amivel kapcsolatba kerül

Hogyan jelentkezik a regionalizmus a kortárs székelyföldi építészetben

- a regionális stílus egy folyton változó, alakuló EGYSÉG - az egységet a természet, táj, és épített környezet adja

A nemzeti és a nemzetközi viszonya a kultúrában és az építészetben

- nemzeti és regionális viszonya
- a székelyföldi építészet egy tágabb viszonyrendszerben – Románián belül és regionális viszonylatban

Nemzetközi kitekintés/építészeti stratégiák: KELET-KÖZÉP EURÓPAI RÉGIÓK

- Közép-Európa belső hitelessége (nem ideologikusság)

Definíció, a régió körülhatárolása

Közép-Európa Európának a Kelet- és Nyugat-Európa közé eső régiója, országai az Alpesi országok és a Visegrádi csoport. Időnként Közép-Európához sorolják a következő országokat, vagy egyes részüket: Románia (Erdély, Bánság, Bukovina), Ukrajna (Kárpátalja, Galícia, Bukovina), Szerbia (Vajdaság) és Horvátország (északi része révén és történelmi-kulturális alapon). Kulturális értelemben kelet-közép-európai országnak szokták tekinteni a balti államokat. Közép-Európa fogalmát először német földrajzosok hozták forgalomba a 19. században, a fogalom tartalmában azonban mindig más és más volt. A kezdeti természetföldrajzi jelleg később politikai tartalommal telítődött, mint a jelentkező német nemzettudat egyik megnyilvánulása. A német „*Mitteleuropa*” (Közép-Európa) kifejezést kulturális értelemben néha kifejezetten azokra az államokra alkalmazzák, amelyek a Habsburg-monarchia felbomlása óta jöttek létre. Közép-Európa egy másik meghatározása Európának azokat a részeit foglalja magába, amelyek kultúrájukban, történelmükben nyugatiak, de amelyeket a Szovjetunió uralma alá hajtott a második világháborúban. Egyes nézetek Közép-Európa igen tág értelmezését vallják, amely ide sorolja Baltikumot és Délkelet-Európa valamennyi országát is Görögország és Törökország európai része kivételével.

Balkánnak nevezzük az Európa dél-keleti részén fekvő országokat. A Balkán történelmi-kulturális fogalom, amely földrajzilag nagyrészt valóban a Balkán-félszigetet jelenti, de a romániai Regát¹ területét szintén a Balkánhoz tartozónak tekintik.

Az európai felosztás tehát eszmei és politikai alapokon húzza meg a határvonalakat, kulturális értelemben azonban nem egyértelműek ezek a határok.

Előzmények

A kortárs székelyföldi építészet tanulmányozása nem bontható ki a terület tágabb kontextusba helyezése nélkül, Románián belül elfoglalt helyzetén, kapcsolatrendszerén keresztül, illetve nagyobb merítésben a szomszédos országok viszonylatában. Az építészet keresi ezeket a kapcsolatokat.

A kutatást több tanulmányút tapasztalatai is alátámasztják: Romániában Kolozsvár majd Bukarest, Szerbiában Délvidék és Belgrád. Mindkét régió, a közép-erdélyi illetve Vajdaság, szomszédos területei Magyarországnak, földrajzilag és történelmileg is a Kárpát-medence egységes részét képezik. Mégis, amikor az építészeti identitását vizsgáljuk a területeknek, nem kapunk egyértelmű választ. A kettősség/többség jellemzi ezeket a területeket.

Regionális együttműködések a térség országaival:

A Visegrádi Építészeti Társulás, a V4-ek, egy regionális együttműködési szervezet. 2011-ben meghívást kapott a csatlakozásra a román építész kamara is, a balti államokkal együtt. Egy másik nemzetközi szervezet a Fekete-tengeri Regionális Társulás, itt Bulgáriával, Törökországgal, Ukrajnával, Grúziával működik együtt a kamara, de a Fekete-tenger régióban sokkal változatosabb kultúrák és ebből fakadóan különböző problémák találhatók. “A bulgárokkal és törökökkel nagyon is sok tanulni valónk van egymástól, az eredmények később mutatkoznak majd, de már jó pár éve

¹ A Román Királyság 1881–1913 közötti területe, a mai Románia Kárpáton túli része. A *regat* román szó, magyar jelentése „királyság”.

dolgozunk a balkán építészetének megismerésén.” – mondja Şerban Ţigănaş (a Román Építész Kamara elnöke) 2011-ben, a 6b-nek adott interjújában, Kolozsváron.

Egy Isztambuli konferencián a balkán építésze került terítékre – mi az, ami ténylegesen közös a balkán országokban, van-e közös háttér és közös lehetőségek – hálózatok, a tengerparti területek azonosítására.

A térség első közös regionális építészeti platformját a bukaresti székhelyű *Arhitext design Alapítvány* hozta létre *East Centric Architecture Triennale* rendezvénysorozatával – ezt részletesen a későbbiekben mutatom be.

I. A REGIONALIZMUS FOGALOMRENDSZERE

A régió

A régió latin szó, vidéket, tájat, városnegyedeket jelent, olyan kisebb vagy nagyobb területet, amelyet valamely közös tulajdonság választ el környezetétől. Egyben lehatárolás és különbözés is. A régió, a regionális kifejezések területként való értelmezésének kategóriái felosztását adják a határok/borders vagy a tér/space fogalma. A területi felosztás – simple spacing a hosszú távú regionális fejlesztés elemzésének kritériuma.

Az építészeti szóhasználatban a regionális korábban egyértelműen a területfejlesztéshez kötődött, vagyis a régió eredeti, földrajzi értelmében, mint határ, vidék jelent meg, mint az ország igazgatási egységeinek regionális alapú átszervezése, miközben a regionalizmus uniós értelmezése elsősorban az egyes területek (országok közötti és országon belüli) gazdasági és kulturális együttműködéséről szólt.

A régióknak belső hasonlóságokkal, kohézióval kell rendelkeznie, nemzet államokon felül állhatnak vagy szubnacionális egységeket képezhetnek. A régió a helyi közösségeken felülemelkedhet egy állam területén belül – egy kisebb területet jelölhet, ellentétben a territórium fogalmával, mely egy átfogó koncepció része. Ma a régió megnevezést különböző területi kiterjedésekre használják mikro vagy makro-régiók megjelölésére.

Kelet-Európa egy területi szubrégió, "hierarchiai mátrixba zárva", a terminológiában egy jelölt kategória, mely ez által definiálható, másságot fejez ki, a hely lakóinak ez a különbözés a kötődést, az identitás kialakulását fenntartó eszköz is. A nem jelölt kategóriák előnye ezzel szemben, hogy megtartják a hatalmukat, mely referencia pontot jelent más területekkel szemben, az általános fogalom központjában maradnak, dominálnak, nem arányos szerepet töltenek be: földrajzi, gazdasági és adminisztrációs, történelmi és intellektuális idea szempontjából, idealisztikus módon.²

Az identitás

„Kit érdekel mostanság az összefüggés a mű és annak anyagi valósága közt? Kit izgat az identitás, az önazonosság, a helyénvalóság kérdése” (U. Nagy Gábor)

Az identitáson egyfajta azonosságot, „személyiséget” érthetünk, mely több elemből áll, de az alkotóelemek egy idő után koherensé, egységessé válnak. Az identitás építése azonban mindig szubjektív – nem lehet értelmező eszközként használni. Az identitás az építészetben, kulturális-társadalmi jellegénél fogva sok mindent kifejezhet a helyi és az egyetemes érvényűség között húzódva. Megfigyelhetjük épített környezet és társadalom kölcsönös egymásra hatását, ahogy egyén és közösség azonosul az építészeti és városi megjelenési formákkal, vagy pont ellenkezőleg, az építészeti

² Maria Todorova: "Spacing Europe: What is a historical region?" East Central Europe 32 (2005) 1/2: 59-78.

formák vannak rá hatással. A kulturális identitás új formái jelennek meg és ezek a változások átalakítják a városokat, a globalizálódó erők fényében.

Az identitást leginkább a fizikai szubsztanciából, a történetiből, a kontextusból, a létezőből eredeztetjük. Az identitás vagy karakter megragadásának fontossága a tervezés során a helyhez való kötődésben fejeződik ki leginkább. Norberg-Schulz fogalmazza meg egyértelműen az identitás igényével kapcsolatban: *„A helynek, az építészeti helynek, karakteresnek és jelentéstelinek kell lennie ahhoz, hogy kötődni tudjunk hozzá.”* A *Genius Loci*, a hely szelleme az, ami által a tér több lesz, mint geometriai forma. A hely szelleme a természeti és a művi elemek szintézise, mely az építészetben különböző léptékben, a részletektől az épületeken át a települések egészéig megtalálható.

„Csak a konkrét, a tárgyával és a helyével azonosulni tudó, annak kulturális szubsztanciájába sűrűsödő forma képes egyetemes mondanivalót hordozni.” (U. Nagy Gábor)

Lehetséges identitás típusok:

1. A hagyományból fakadó identitás, mely közösséget feltételez!
2. Helyhez kötődő identitás – helyi építőanyagok, építésmód, helyi kultúra és emlékezet, lokális értékek
3. Kulturális identitások – ősi, rétegzett kultúrák építészete, mely kötődik a földhöz, ugyanakkor mondanivalójában univerzális (pl. a magyar parasztház)
4. Nyugati civilizációk identitásának elidegeníthetetlen vonása: az állandó alkotás, folytonos machinálás – pszichés igényt jelentő aktív beavatkozás (lehetőleg a természettel összhangban, és a társadalom javára)
5. + ...

Leginkább a városokat fenyegeti az identitás elvesztése, a hasonulás, az üresség veszélye. A látszólag véletlen homogenizálás tudatos eltávolodás a különbségektől a hasonlóság felé.

Ugyanez a folyamat a faluban is tetten érhető: *„Kiszabadulás a hely kényszeréből, betagozódva szinte észrevétlenül a divat kényszerébe.”* (Reischl G.) A településkép fontosságára, az identitásőrző elemek megtartására hívják fel a figyelmet a székelyföldi faluképvédelmi stratégiák. A megváltozott gazdasági helyzet és életmód következményeként új, városias lakóházak épülnek, melyek nem követik a helyi építészeti hagyományokat. Új igények merülnek fel az épületekkel kapcsolatban, az új építkezések sokszor nyugat-európai vagy magyarországi mintákat követnek, amely a székely falvak esetében idegen, szerencsétlenül mutató, erőltetett.

A folyamat az új kelet-közép városban is tetten érhető, más a lépték, más eszközökkel valósítható meg és más jelentéssel is bír. Itt a történeti folytonosság keresés épp az identitás/az egységesség hiányában mutatkozik meg, és épp ennek az előnyeit próbálja kiaknázni. Mik lehetnek az “üresség” előnyei? Ha hiányzik az egységes karakter, a város egyre nyitottabbá, dinamikusabbá válik. Ezt leginkább Bukarest városfejlődése és a jelenlegi építészeti aktualitások dinamikáján keresztül lehet szemléltetni.

A regionalizmus

A regionális építészet a helyhez kötöten sajátos, illetve más és más. Általában akkor kerül a regionalitás az érdeklődés középpontjába, amikor a technika fejlődésére, a gazdaság terjeszkedésével, a kommunikáció kiszélesedésével az általánosítható, univerzáló tendenciák felerősödnek. Az identitás kérdése ekkor jelentkezik a modern életforma reakciójaként.

Maria Todorova, szerb művészettörténész a *“Spacing Europe: What is a Historical Region?”* című írásában a történelmi régiók megközelítési módját a történelmi örökség fogalmán keresztül fejti ki. A történelmi örökség a történelmi változások dinamikáját és folyékonyságát artikulálja, mely ugyanakkor ellentétes fogalompárként jelenik meg a *hagyománnyal* szemben.

Régió és identitás összefüggéseit, illetve a regionalizmus fogalmának a bevezetését a hazai (Magyarországi) építészetben, Simon Mariann összefoglaló írásából ismerhetjük meg leginkább.³

Simon Mariann hitelesen vezeti fel a történelmi folytonosság keresését a regionalizmus fogalmán keresztül, talán ezt a folyamatot magyarországi vonatkozásban lezártnak tekinthetjük, a dolgozatban tárgyalt további régiók esetében azonban még mindig *“benne vagyunk a folyamatban”*. A példa tanulsággal szolgálhat. A különbséget abban látom, hogy a régió országai a 19. századi fejlődés során sokkal elmaradottabbak voltak. A világháborúk utáni időszak, egészen a rendszerváltásig nem segítettek behozni ezt a lemaradást (az akkor megszerzett előny – technikai, tudományos, társadalmi fejlődés, stb.). A civilizáció és a nagyipar egységesítő hatásaival korábban szembesülő Nyugat-Európában már ismert volt a *genius loci*, a hely szelleme építészetre alkalmazott elmélet. Az építészet helyhez kötöttségének és regionális jellegének fontosságát a Heideggeri szemléletre támaszkodó Christian Norberg-Schulz építészetteoretikus honosítja meg.

A regionalizmus másik jellemzője az ideológiától és nosztalgiától mentes érzékenység. A regionális identitás nem jelent elsősorban nemzeti identitást, idealizált nemzetállamok szövetségét. A regionális szövetségek inkább szerkezeti alapját teremtik meg a gazdasági- és etnikai különbözőségeknek.

Moravánszky Ákos közép-európaiságról alkotott véleménye 1989-ből ma is egy lehetséges jövőbeni stratégia alapállása lehetne:

„Ha elfogadjuk, hogy a közép-európai építészetet a nem-ideologikusság, az érzelmi indíttatású, a környezetet átható gesztus, az ellentmondásosság, problematikusság vállalása jellemzi, akkor meg kell tisztítanunk a múlt kísérleteit, megszakadt törekvéseit a rájuk tapadt és továbbgondolásukat akadályozó ideológiáktól... Rá kell bízni magunkat Közép-Európa nem ideológiáit, hanem belső hitelességet kereső közegére, az elfogulatlan látás képességére, amely a műalkotásban nem elméletekhez keres illusztrációt.”

A regionalizmus az adott helyhez, s ott megtapasztalható kultúrához, nem pedig a néphez, a nemzethez, s az azzal azonosított kultúrához kötődik.

„tarthatatlanok azok az elképzelések, amelyek a regionalizmust a nemzeti karakterológia vágyképeivel próbálják megalapozni.”(Moravánszky, 1989)

Magyarországon a regionalizmus a '90-es évek végén kezdett formát ölteni, s egyúttal tendenciává rendeződni. A jelenség mögött mind a teoretikusok, mind a gyakorló építészek részéről kimutatható a tudatos identitáskeresés a huszadik század harmincas és kilencvenes évei közötti hiányzó láncszemeket keresve.

³ *Identitáskeresés és arcuatteremtés, A regionalizmus értelmezése a hazai építészetben 1989-2003*, Simon Mariann

A „másik hagyomány” keresésében a teoretikusok a hazai kultúrában általánosan elfogadott népi gyökerekkel szemben a modern építészethez nyúltak vissza. A modern hagyományaink újraértékelése '90-es évek végén, akik példájára ráépíthető egy másik építészeti hagyomány (Ferkai). A regionalista megközelítésmódnak a modern tradíció folytatása mindenképp részét képezi.

A regionalizmus kategóriái:

1. Meghatározott anyaghasználat, jól megragadható külső jegyek (a téglá, a kő és más természetes anyagok használata, s az általuk kifejezett tapinthatóság és hangsúlyozott tektonika)
2. szűkebb vagy tágabb építészeti környezethez való illeszkedés, a regionalizmust egy adott terület meghatározó építészeti stílusának a továbbviteleként értelmező kategória
3. a modern hagyományának felvállalása, a regionálisnak a „helyi változatú” szinonimájaként való használata, regionális modernizmus (a regionális high-tech jelensége)

A helyi kultúra és az egyetemes civilizáció ellentmondásos viszonyát **Kenneth Frampton** a „kritikai regionalizmus” értelmében tudta megtestesíteni. Frampton a regionalizmus „hagyományos” formáját korlátozó regionalizmusnak nevezi, amely az elveszett hagyomány feltételezett formáit próbálja újraélesztgetni. A civilizációnak való ellenállás eszközeként a helyi topográfiai, éghajlati és fényviszonyok figyelembe vételét javasolja, kiegészítve ezt mindazzal, amit a hely kulturálisan jelent. A vizuális észleléssel szemben a tapintásos érzékelés fontosságára utal, s az ezt támogató anyagszerűségekre és tektonikus szerkesztésre, mint az építészeti autonómia eszközeire.

A kritikai regionalizmus kategóriája nem stílusirányzatot, hanem stratégiát fed, a fogalomban rejlő ellenálló szerep, amit akár progresszivitásnak is nevezhetünk, egyszerre hagyománytisztelő és eredeti architektúrát jelent.

A regionalizmus mára egy formailag beazonosítható stílus jelzésére szolgál, a magukat kritikai regionalistáknak nevező, regionális jellegzetességeket mutató építészek munkái többnyire helyi anyagok, megszokott technológiájú és sajátos formarendű épületek.

Míg Moravánszky Ákos a regionalizmust a rendszerváltás után, mint szemléletet próbálta bevezetni - a külső hatásokra való nyitottság mellett a belső értékek megőrzésével és a különbözőség igényével, de nem a kizárólagos nemzeti reprezentáns szerepével definiálni - a tudatos építészeti hagyomány keresése irányatként, arculatteremtésként lett azonosítva a kortárs magyar építészetben. A regionális szemlélet azonban nem nemzetekben, hanem éppen a határokon átívelő egységekben, területekben és kultúrákban gondolkodik.

II. A KELET-KÖZÉP ÉPÍTÉSZETI FÖLDRAJZA

Közép- és Kelet Európa építészetét bemutató nemzetközi építészeti kiállítás Bukarestben

A Kelet-Közép-Európai Építészeti Triennálé egy térségeket összekapcsoló, regionális jelentőségű kezdeményezés, párbeszéd a kortárs építészet aktualitásáról, illetve régióink nemzetközi alulreprezentáltságáról, sajátos feltételeiből fakadó s azokra kortárs válaszokat megfogalmazó projektekről. Célja jellegzetes, innovatív példákat bemutatni a régióból.

Résztevő országok:

Ausztria, Bosznia-Hercegovina, Bulgária, Csehország, Ciprus, Horvátország, Észtország, Németország, Görögország, Moldova, Lengyelország, Románia, Oroszország, Szerbia, Szlovákia, Szlovénia, Ukrajna, Magyarország, Törökország

Kiállítás katalógus – tartalmi és formai értékelés:

Bevezető írásában Hans Ibelings, építészettörténész és kritikus, Európán belül a politikai-, gazdasági, kulturális erők kiegyensúlyozatlan felosztására hívja fel a figyelmet.⁴ Európai építészet, ami nemzetközileg megjelenik a Nyugat-európai területeken, nem lépi át a Berlin-Bécs vonalat. A Kelet nem számottevő? - teszi fel a kérdést. ECA Triennálé kompenzál ilyen tekintetben, egy olyan területet hoz be az aktuális diskurzusokba, amely eddig ezen kívül esett. Releváns építészet – ha nem távolodik el túlságosan az aktuális nemzetközi tendenciáktól. Hogyan definiálható Közép- és Kelet-Európa (közös kulturális örökség által egységes terület? – nem, inkább a kulturális örökség egymást részben átfedő, szerteágazó mintázata): *“a patchwork of partly overlapping cultural heritages”*. Pluralitás - a jelenlegi nemzeti határok nem egyeznek meg a homogén etnikai területekkel (soha nem is egyeztek meg) vagy a meghatározott kulturális tartományokkal. Az átfogó fejlődés végső soron mindenhol hasonló vonásokat eredményezett, mely nem az ideológiai felosztás megszűnésének- vagy a progresszív globalizáció elterjedésének az eredménye, hanem folytatása azoknak az egymással párhuzamosan zajló folyamatoknak, melyek az egyidejűséget és hasonlóságokat eredményezték. Az ECA nem azért fontos, mert más/különbözik, hanem mert még nem volt kellőképpen értékelve. A kezdeményezés felszabadítja ezeket az elszigetelt területeket – a Nyugat szempontjából.

Az ECA Triennálé elsősorban a régió alulreprezentáltságát próbálja orvosolni. A felhívás, és a résztvevő országokat összekapcsoló közös alap erősen politikai színt kap a kurátori felhívásban.⁵ Azonban az építészet nem vállalhatja magára a közös múlt, a politikai eszméknek való kiszolgáltatottság minden terhét és felelősségét, ezért rögtön átfordítja a kérdés, miszerint hordozhat-e ma politikai üzenetet az építészet ezekben az országokban, illetve van-e gyógyító, revitalizáló szerepe az építészetnek városra, köztérre, akár egész közösségekre vonatkoztatva, társadalmi kritikai felelősségvállalása csak a minőségi építészetten keresztül valósulhat meg (*„mértékadó építészet”*).

A kiállítás célja az építészet alakulásának egy periodikus értékelése a résztvevő Kelet-, Dél-kelet-, és Közép-európai országokban. A már említett politikai komponens pontosan az országok egységességének a kritériuma. Vagyis mi adja ennek a látszólag esetleges területnek az egységességét, amit *“kelet-középnek”* neveztek el? – pontosan az EGYSÉG hiánya, hogy mindig egy külső elem határozta meg az egységét. A kelet-közép a civilizált világ számára egy saját központ nélküli territoriális közösség, mindig alárendelt pozícióban, többértű földrajzi periféria és szélsőség, birodalmi

⁴ Hans Ibelings építészettörténész és kritikus, az *A10, új európai építészet* - alapító tagja, 2004

⁵ Bogdan Ghiu: *A Therapeutic Architecture Transaparente/Trans(ap)parencies, Prospective Nostalgias, East and Central European Architecture*, Arhitect design Foundation Publishing House, 2013, Bucharest

kolonizációk egymásra tevődő rétegei, egy harctér, ahol a külső hatalmak többszörösen gyakorolták a népesség szétválasztását a területeken.

Hogyan lehet ezt a *“nem helyet”* újra önközpontosítani, lehet-e az építészet ennek eszköze. Hogyan lehet annak szubsztanciájában újra megtalálni a területiséget, a közvetlen kapcsolatot, a házat, lakást, közösséget és a közelmúlttal együtt – a rétegződött kollektív memória ellenére hogyan rehabilitálható a közösség, az intézmények, közterek, milyen az új *“kelet-közép város”*? Posztkommunista integrálódás a globális piac uralomba - társadalmi- vagy politikai építészet alapján? Az építészet csak egy tünet, mely nem képes ezekre a feszültségekre választ adni.⁶

A katalógus három nagy kategóriát vonultat fel. A kiállítás címe Trans(ap)parencies, mely az egyik kategóriát is jelöli, ebből szójátékként vannak kifejtve a további kategóriák: Transparencies, Trans-apparencies (Átlátszóság, Látszólagosság). A Trans(ap)parencies a jelen kortárs átmeneteire vonatkozik. Az elnevezések szimbolikus jelentéssel bírnak - metaforikus üzeneteket hordoznak - bizonyos építészeti jelenségeket politikai jelentéstartalmakkal ruháznak fel.

Az átlátszóság – egy alapvető politikai fogalom, a demokrácia alapja, ennek lehetséges építészeti metaforája a homlokzat, mely nem csak burkolja az átlátszóság hiányát, de fokozhatja is a politikai zűrzavart – az átlátszóságnak csak a látszata.

Látszólagosság – az átláthatóságnak csak egy csalóka ígérete, hogyan hatnak a különböző téri szituációk (közösségi, köz- és magán terek, különböző minőségben) a fiatal demokráciák fiataljaira

A transz(ap)parencia fogalmának segítségével ezek a téri szituációk visszafordíthatóvá válnak, ha az átlátszóság csak egy épített illúzió, pontosan az átláthatóság látszata révén válhat átjárhatóvá – lényegi kérdés az építészetet meghatározó önkép szempontjából, ami visszatükrözheti, vagyis elutasíthatja a látszólagosság politikáját

A válogatás bizonyos tendenciákat jelöl ki: az egyik legfontosabb építészeti program, ahol a politikai- és társadalmi szerepvállalás a fentiek alapján jelenleg összpontosul, maga a lakás – az egyéni- vagy kollektív ház – közvetlen játék a múlttal, a szociális lakótömbök és közösségi terek, találkozóhelyek kérdése (kulturális, spirituális-vallási, termelési, kereskedelmi), a városi zsúfoltság, a *“környezet”* iránti vágy.

A kategóriákon belül négy kritérium szerint oszlanak fel a tervek, a megvalósulási helyszíntől/országtól függetlenül. Ezek a kritériumok valamely építészeti formálás/jelentés alapján különülnek el, és a következők: **funkcionális nyitások, stílusbeli szűrés, esztétikai leválás, anyagi formációk.**

⁶ Bogdan Ghiu: O arhitectură terapeutică/ A Therapeutic Architecture – előszó az ECA katalógushoz

Kiállítás katalógus – kiemelt példák elemzése, a kategóriák és kritériumok szerint osztályozva:

TRANSPARENCIES / TRANS-APPARENCIES / TRANS(AP)PARENCIES

- funkcionális nyitások
- stílusbeli szűrés
- esztétikai leválás
- anyagi formációk

1. Transparencies/Átlátszóság

a) Az átlátszóság témakörén belül a **funkcionális nyitások** a hasznosság kritériuma alapján szűrik a terveket, főleg lakóépületek és középületek tartoznak ide.

Képek forrása: <http://www.east-centricarch.eu/projects>

Kiemelt példák:

MCN lakóépület, Bukarest (Adrian Untaru, ADN Birou de Arhitectura)

fotó: Cosmin Dragomir, Andrei Mărgulescu

Crystal Tower irodaház, Bukarest (Adrian Spirescu, AMV GRUP CONSTRUCT SRL.)

fotó: Andrei Margulescu

Liszt Ferenc Nemzetközi Reptér, 2 Terminál bővítése, Tima Stúdió, Közti ZRT

fotó: Tamás Bujnovszky

b) A **stílusbeli szűrés** az építészeti nyelvre vonatkozik, ahol a stíuselemek egy feldolgozott formában vannak jelen, átszivárognak a kontextus függvényében.

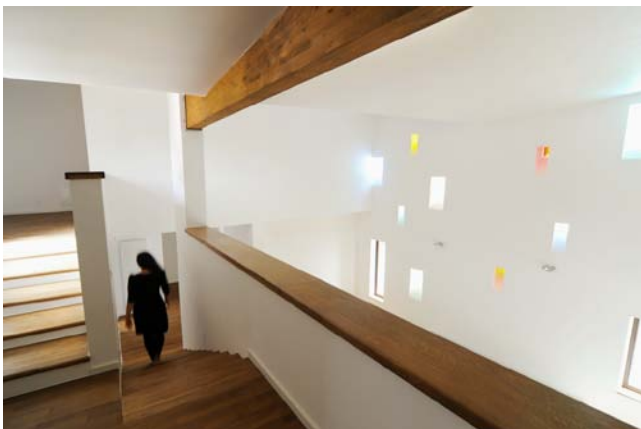
Kiemelt példák:

Mobilis Interaktív Kiállítási Központ, Győr (Építész Stúdió)

fotó: Tamás Bujnovszky

Ház színes fényekkel, Temesvár (Vlad Gaivoronschi)

fotó:Vlad Gaivoronschi

c) Az **esztétikai leválás** a vizualitást, belsőépítészeti terveknél a formatervezés jelentőségét, városi elemeknél a tárgyszerű megjelenést emeli ki

Kiemelt példák:

Kulturális Központ, Suceava, Románia (AGD, Constantin Gorcea)

fotó: AGD

Órás bolt, Temesvár (Attila Wenczel)

fotó: Wenczel Attila és Parasite studio

d) Az **anyag formációk** kategóriája téri átláthatóságot és anyagságot feltételez

Kiemelt példák:

Stadion, Kolozsvár (DICO&ȚIGĂNAȘ építésziroda)

fotó: Cosmin Dragomir

2. *Trans-apparencies/Látszólagosság*

A látszólagosság lokális-globális áttételekre vonatkozik, a feszültséget a helyi történelmen keresztül kezeli, hagyományos elemek beemelésével.

Kiemelt példák:

a) *funkcionális nyitások*

Turista Ház, Szent Anna-fürdő, Hargita megye (BLIPSZ + Atelier FKM)

fotó: István Benedek

The Hub, Bukarest (Studio 3+)

fotó: Tiberiu Minzu

Irodabővítés, Kolozsvár (Tektum)

fotó: Tektum

b) stílusbeli szűrés

Borpince, kiállítás- és konferencia központ, Románia (Alexandru Beldiman, BBM Grup)

fotó: Árpád Záchi

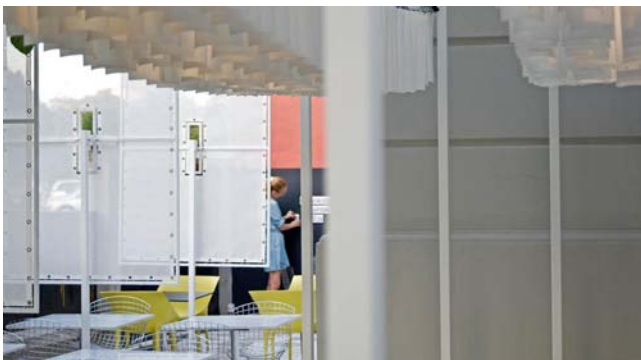
PTR lakóépület, Bukarest (ADN iroda)

fotó: Cosmin Dragomir, Andrei Mărgulescu

c) esztétikai leválás

Restaurant 2.0/ Garden, Belgrád, (Petokrata Stúdió)

forrás: Petokrata

d) anyagi formációk

Borpince, Somló (Ekler Dezső)

fotó: Tamás Bujnovszky

Tatárdomb Emlékmű, Gyergyószárhegy (Köllő Miklós)

fotó: Köllő Miklós

Fővám Tér Metróállomás, Budapest (Sporaarchitects)

fotó: Tamás Bujnovszky, Tibor Dékány, Adam Hatvani

3. *Trans(ap)parencies/Transz(ap)parencia*

A transz(ap)parencia a fogalmi, társadalom-politikai, vagy formai tényezőkön túllépő kategória, a vizibilitás különböző interpretációit közvetíti, az átláthatóság természetesen van jelen, leginkább az észlelés, az intuíció nyomán.

Kiemelt példák:

b) *esztétikai leválás*

Kápolna restaurálása, Gyergyószentmiklós (Köllő Miklós)

forrás: Larix Studio

Kiállítás katalógus – összegzés:

Ana Maria Zahariade az East Centric Architecture Triennale kiállítást követően hasonló tendenciákat fogalmaz meg a kelet-közép-európai régiók építészetének közös vonásaival kapcsolatban, melyeket végül általánosan érvényesnek tekint nemzetközi vonatkozásban is.

Az építészet társadalmi- és szociális szerepvállalásának kiterjedése kapcsán jegyzi meg, hogy a leg tágabb értelmezés szerint is – mely az építés cselekményét, az épített környezet állandó alakítását és újraformálását jelenti (Alberti nyomán: *De Re Aedificatoria*) – az építészet végső soron a formához vezet el minket, a megépített formához, melynek megalkotására az építész speciálisan képzett.

Az építészek feladatköre ma már kiterjedt, „transz-esztétikai és transz-technológiai” követelményeknek egyaránt meg kell felelni - utalva ezzel a kiállítás címében is megfogalmazott transz/vagyis átjárható, nemzetközi karakterre - a formába való átültetés általános értékelési lehetősége azonban továbbra is az erkölcsösség, mely a szakma alapját képezi. Nevezhetjük a hagyomány értékrendjének is, melyben a szépség megfeleltethető a jósnak, mint esztétikai kategória, értékek, melyek kiállták az idő próbáját.

KÖVETKEZTETÉSEK:

A kritikai regionalizmus fogalmán keresztül megközelítés egy további lehetséges elemzési módja lehet a kortárs székelyföldi építészetnek - a külső hatásokra való nyitottság mellett a belső értékek megőrzésével és a különbözőség igényével. Regionális kapcsolatai révén, valóban két különböző kultúrájú területtel van átfedésben, a viszonyulás azonban kelet-közép európai/vagy nemzetközi értelmezésben határokon túllépő tendenciákat követ.

A bukaresti építészeti triennálé egy közös platformja a régiók építészetének, ahol a sajátos feltételeiből adódóan hasonló háttérrel rendelkező országok általános tendenciái, irányvonalai rajzolódnak ki. Egy lehetőség a kitekintésre, a viszonyrendszerre, az önreflexióra és a továbblépésre.

Itt a történeti folytonosság keresés épp az identitás/az egységesség hiányában mutatkozik meg, a város épp ennek az előnyeit próbálja kihasználni. Ha hiányzik az egységes karakter, a város egyre nyitottabbá, dinamikusabbá válik. Ez tükröződik vissza Bukarest jelenlegi városfejlődése és az építészeti aktualitások dinamikáján keresztül.

ANNOTÁLT BIBLIOGRÁFIA

1. **“A world of fragments” – Essays on East and Central European Architecture**

Nemzetközi kritikai esszépályázat:

Andreea Movila: *The Architecture at Skyline. Play in one scene*

Európa nyugati része tagadja a keletit? Valójában Kelet-Európának most saját identitása van. Gazdasági- vagy etnikai értelemben? Nem tudom. Gondolod, hogy művészet és építészet, egy kétségbeesett próbálkozás során el tudja érni, hogy egyesítse az idiómát - Európa?

Tomislav Pavelić: *Towards Architecture's New Spirituality (Learning from Sacred Cows)*

Gyakran a felsőbbrendűség érzésével és előítéletek alapján nyilatkozunk olyan dolgokról, melyeket nem ismerünk. Erre példa a *“cow phenomenon”* Indiában – interkulturális félreértésekre okot adó kulturális különbség. Azonos értékrend érvényesíthető különböző kulturális területeken? A fenti szemléletmód mindazonáltal egy koloniális nézőpontot képvisel a világ többi részéről, személyes- és civilizációs hiányosságokat fedve fel.

2. **Beszélgetés Dejan Ilić szerkesztővel, *REČ magazine for cultural and social issues*, FABRIKA KNJIGA könyvkiadó, Belgrád, 2013. dec. 1.**

Region and identity:

- identity is something you choose to define in your own way
 - if You use the term, You have to define it
 - identity is based on culture
 - through culture we are building identities
 - importance of clear definition: Serbian architecture, because it's on the territory of Serbia
 - Hungarian architecture - within Hungarian borders, but Transylvanian architecture is Romanian/Hungarian? - depends on identity -
 - how do you define identity - you choose to define in your own way, but at some criteria you always have different identities
 - **is there a common identity in the region?**
 - id. defined by ... way of thinking, nationality, history, group of people with different tradition...
 - **culture** - is much broader - no other way to define identity
 - id. is always a selection, an arbitrary selection
 - building identities - is an instrument/tool
 - always subjective - can't use as explanatory tool
- [...]

3. György Péter, *Állatkert Kolozsváron – Képzelt Erdély, Magvető, Budapest, 2013*

Kortárs internacionális kontextusban (kortárs képzőművészet) a székykapuk, szimbólumok használata - kritikai művészet (198-199./383.o.)

Mircea Cantor – román származású képzőművész: *“reworks ordinary objects to explore existential questions in the style of French artist Marcel Duchamp”*

*A populáris neotradicionalista ellenkultúra különféle képviselőit mindig is irritálta a racionalitás. [...] interetnikus régiók bonyolult kulturális mintázatú, urbanizált valósága
... a transzilvanizmus hagyománya, problémavilága
történeti és a közvetlen jelenben alakuló regionális kulturális különbségek (390.-391.o.)*

A magyar urbanitás történetében kulcsfontosságú városok (Arad, Nagyvárad, Kolozsvár, Temesvár, Szatmár, Nagyszeben) mai világai nem írhatók le, értelmezhetők a képzelt Székelyföld nézőpontjából. Az interetnikus területeken, olykor kísérteties, máskor épphogy fellelhető, még azonosítható történeti nyomok között, a többnyelvűségben, kisebbségben zajló mindennap története nem absztrakt történelmi ítélet, hanem dinamikusan változó személyes tapasztalat, nem politikai sors, hanem maga az élet, amelyben nem a mítosz, hanem a kritika és az ironia, a józan ész és reflexió játsszák a főszerepet – csakúgy, mint bárhol a modern világban. (405.o.)

4. Kulturális örökséget teremtő román építészek - Kiállítás, 2013. okt.

“Az építészet egy erőteljes nemzeti identitást képző erő, a közösségi összetartozás érzésének megteremtője, amely finoman meghatározza létezésünket és nevelésünket. Emberformáló és esztétikai dimenziójának kihangsúlyozása egy szükségszerű tett, amely által visszakerül valós kulturális pozíciójába.

A Kulturális örökséget teremtő román építészek című kiállítás a céh 120 éves fennállása alatt született legfontosabb építészeti alkotásokat mutatja be. Ezek a nemzeti kulturális örökség, implicit módon az európai kulturális örökség részét képezik. A kiállítás közel félszáz panelen mutatja be a román építészek 1869–1989 között készült alkotásait.

A kiállítás alap gondolata az állandó időbeni fejlődés bemutatása és a román építészet minőségi értékeinek hangsúlyozása a történelmi viszontagságok, a világháborúk, a politikai változások ellenére.

(...)E kiállítás célja, hogy a kulturális fejlődés fő pilléréként mutassa be az építészeti kulturális örökséget, ugyanakkor pedig hangsúlyozza az építészet szerepét a közösségi szellem megszilárdulásában és a nemzeti identitás fejlődésében.” (Cristina Olga Gociman, kurátor)

5. U. Nagy Gábor: Táj – Régió – Identitás, Gondolatok és jegyzetek

2013. március 9-én, az „Identitás az építészetben” témában rendezett X. MÉSZ Nemzetközi Építészkonferencián elhangzott előadás bővített változata, Régi-Új Magyar Építőművészet, 2013/3

A HAGYOMÁNY ÉS AZ ÖRÖKSÉG KÉRDÉSÉRŐL:

- Hagyomány = kollektív tudás – kultúra/kultusz, anélkül, hogy tudatosulnia kellene
- szerves közösségekben **a hagyomány a kultúra /identitás/ valóságos létformája;** a kultúra közvetítője és egyben folytonosságának záloga kulturális alpminta
- a felbomló egész továbbélő, fennmaradó részei alkotják az örökséget

“A kánon – a hagyomány szabályrendszere – szigorú törvény, vagyis a kanonizált tradíció nem igényli, de nem is tűri az invenciót – a személyiség itt csak árnyalhatja annak egyes formáit. Az örökség elemei azonban szabadon is felhasználhatók, ha ez a felhasználás inspiratív – önkéntelen vagy művészi. Ez már több ezer éve folyik az európai kultúrában, a folytonos megújulások sorában. Ebben a sorban a hitelesség nem a tárgyyszerűség vagy a tényyszerűség, hanem éppen a megújulás képességének kérdése.

*Az örökséggé vált kánon majdnem ugyanilyen szigorú törvény, de már az élet teljessége és elevensége nélkül. **Az önkéntelen és a művészi inspiráció szabadsága viszont szinte végtelen, az örökség figyelmes ismerete megtermékenyítheti a megújulást.**”*

- *“nagyon régen a múlt tárgyai is a jelen részei voltak”*
az eleven hagyomány folyamatában mindig változás van

„Nem stiláris kérdéseket kell felvetnünk akkor, amikor egy vidék építészetéről gondolkodunk. A hagyomány nem csak a formában mutatkozott meg, hanem annak létrehozásában is. Építészet és építés nem válhat szét egymástól.”

Az építészeti hagyomány egyfajta megformálódása az életnek, az életmódnak egy adott helyen. Ugyanakkor nem csak megjelenítője, hanem továbbörökítője is annak.

IRODALOMJEGYZÉK

KÖNYV:

“A world of fragments” – *Essays on East and Central European Architecture* – nemzetközi kritikai esszépályázat a Kelet-közép európai építészeti triennálé keretében, Arhitekt design Foundation, 2013, Bukarest

Transparente/Trans(ap)parencies, Prospective Nostalgias, East and Central European Architecture, Arhitekt Design Foundation Publishing House, 2013, Bucharest – Kiállítás katalógus

Norberg-Schulz, Christian. *Genius Loci. Toward a Phenomenology of Architecture*. Academy Editions, London, 1980

György Péter. *Állatkert Kolozsváron – Képzelt Erdély*, Magvető, Budapest, 2013

Moravánszky Ákos, M. Gyöngy Katalin. *A stílus – Kritikai antológia*, Terc, 2009

Rem Koolhaas: “A jelleg nélküli város”. Fordították: Kerékgyártó Béla és Szántó Katalin, in: A mérhető és a mérhetetlen. Építészeti írások a huszadik századból. Budapest, Typotex, 2000, 381-383. o.

Abel, Chris. *Architecture & Identity – Towards a global eco-culture*, Architectural Press, Oxford, 1997

FOLYÓIRAT:

Todorova, Maria. “Spacing Europe: What is a Historical Region?” *East Central Europe* 32 (2005) 1/2: 59-78.

Urban Report #1 – The Poetics of Transition on the Run, 05. 2011, Péterffy Miklós - *Nations and Regions*, 32-37.

Identitáskeresés és arculatteremtés. A regionalizmus értelmezése a hazai építészetben 1989-2003, Simon Mariann

TÁJ, RÉGIÓ, ÉPÍTÉSZETI IDENTITÁS 2.0 – Gazdag András, 2011. május

U. Nagy Gábor: *Táj – Régió – Identitás, Gondolatok és jegyzetek* – A 2013. március 9-én, az „Identitás az építészetben” témában rendezett X. MÉSZ Nemzetközi Építészkonferencián elhangzott előadás bővített változata, Régi-Új Magyar Építőművészet, 2013/3

Arhitekt Design: *REGIONALISM +_Egy alapvető koncepció folytonossága*, XIII. év, 1. szám (115) 2006 január

INTERNET:

www.meonline.hu - Régi-Új Magyar Építőművészet

www.utoirat.meonline.hu

www.arhitekt.com - Revista Arhitekt, constant screening of the Romanian cultural space and for the harmonization with the international cultural trends in the fields of architecture, art and design

<http://e-zeppelin.ro/en/> - Zeppelin Architecture

<http://www.urbanreport.ro/>

<http://arhitectura-1906.ro/> - Arhitectura 1906 folyóirat

<http://www.igloo.ro/en/> - Igloo folyóirat

www.arhiforum.ro

<http://plusminus.org.ro/> - think-tank, kommunikációs felület - építészet, város és emberek

<http://www.skbd.ro/d-news.php> - skbd iroda

www.east-centricarch.eu - East-CentricArch: Expose East and Central European Architecture

www.a10.eu - new European architecture